

з 1998 по 2000 роки кількість малих підприємств стійко зростала – на 1 одиницю за рік у розрахунку на 1 тисячу населення [1, с.25].

Такий напрямок (а не темпи) розвитку малого підприємництва відповідає суспільним потребам, але вступає у суперечність з інтересами рентоорієнтованих представників контролюючих, зокрема податкових органів. На наш погляд, саме цією обставиною пояснюється часта зміна податкового законодавства не завжди на користь підприємців, що спостерігається в Україні. Так, наприклад, запропонований на розгляд Верховної Ради Податковий кодекс спрямований на зниження верхньої межі річного обігу, при якому допускається застосування єдиного податку, до 200 тис. грн. (діюча межа складає 500 тис. грн. для фізичних осіб і 1 млн. грн. – для юридичних), а також на повернення застосування товарно-касових апаратів і товарно-касових книг як елемента контролю за діяльністю МБ. До того ж вступив в силу закон, згідно з яким соціальні платежі не включаються до складу податків і зборів, що об'єднані єдиним податком. На сьогодні в Україні діє чотири соціальні фонди: Пенсійний, Фонд страхування від тимчасової непрацездатності, Фонд страхування від безробіття, Фонд страхування від нещасного випадку на виробництві. Одже, необхідність сплати платежів до названих фондів збільшує видатки малих підприємств. Крім грошових втрат, у суб'єктів господарювання – платників єдиного податку – виникає необхідність збільшення штату бухгалтерів, так як для кожного фонду необхідно складати окремий звіт. При цьому ймовірність штрафних санкцій значно збільшується.

Подібний перебіг подій відповідає інтересам працівників податкових служб (МБ традиційно є найбільш зручним об'єктом для хабарів та незаконних поборів) та дескридує ідею підтримки МБ. Це, на наш погляд, є негативним фактором, що стримує розвиток в Україні економічної системи ринкового типу.

Список літератури: 1. Ляпіна К., Ляпін Д. Національна програма сприяння розвитку малого підприємництва в Україні в системі державної підтримки малого підприємництва // Економічні реформи сьогодні. 2001. №35. 2. Запоточний И., Захарченко В. Малый бизнес в экономическом развитии бывших социалистических стран // Фондовый рынок. 2000. №27. 3. Дьяков Ю. Ще раз про малий бізнес // Економіка України. 2000. №7. 4. Указ Президента України від 15.07.2000 р. №906/2000 «Про заходи щодо забезпечення підтримки та подальшого розвитку підприємницької діяльності» // Експрес аналіз законодавельних і нормативних актів. 2000. №31 (254). 5. Статистичний бюллетень «Мале підприємництво в Харківській області в 2000 р.» Х., 2001. 6. Карпенко И., Шафоростов А. 2001 год может стать для единого налога последним. Этого допустить нельзя! // Бизнес. 2001. №29 (444).

Надійшла до редколегії 29.12.01

Я.А. Чапичадзе

ЕТАПИ РОЗВИТКУ СТРАХУВАННЯ

Традиції страхування, що згодом втілилися у нормативні акти, формувалися і накопичувалися тривалий час під впливом факторів економічного,

правового, організаційного і соціального характеру. Особливу роль у розвитку страхування мають його історичні корені, первісні форми і наступні стадії розвитку. Тому науковий інтерес становить виділення і дослідження етапів у розвитку страхових відносин, що слід робити, відштовхуючись від первинних давніх форм і аж до прогресуючих сучасних механізмів ринкових відносин. Виділення етапів у розвитку страхування є методологічно обумовленим і визначеним процесом. Однак недостатня окресленість рамок окремих стадій, брак літературних джерел, неповнота дослідження даного питання не дають можливості наполягати на чіткому закріпленні окремих етапів розвитку страхування.

Кожний з виділених етапів розвитку страхування, властивий певному рівню еволюції суспільства, має особливу історично-правову місію, закладаючи певні мотивації, удосконалюючи організаційні форми, уводячи нові види страхування.

Страховання має дуже давні корені. Домовленості, у яких віддалено проглядалися ознаки страхової угоди, укладалися у Шумері в 3-му тисячолітті до н.е., шляхом формування «спільних кас», що утворювалися з метою покриття збитку [1, с.52]. Багаторазове, протягом тривалого часу формування таких фондів, при відсутності їх нормативної регламентації, дає можливість розглядати сформовані правила як звичаї.

Ознаки страхових угод виявлялися також у сфері відносин, пов'язаних з наданням грошових позичок торговцям для захисту їхніх майнових інтересів у випадку втрати вантажу під час перевезень на далекі відстані, та при видачі фінансових гарантій про компенсацію збитку.

Безпосередньо норми, у яких прослідковувалися окремі положення, спрямовані на забезпечення страхового захисту, виявлені у законах вавилонського царя Хаммурапі (1792-1750 рр. до н.е.), що становили собою переважно кодифікацію усталених звичаїв [2, с.16].

На думку деяких закордонних учених – Шмолера, Монеса, Гогена, – страхування в сучасному його розумінні виникло значно пізніше, у капіталістичному суспільстві, а в період «передісторії» існували тільки схожі зі страхуванням інститути. Ми не згодні з їх позицією. У даному випадку варто погодитися з В.Райхером, на думку якого помилково заперечувати наявність докапіталістичного страхування. Страхування існувало й у феодальному, і в рабовласницькому суспільстві, але по-своєму відбивало такі відносини [3, с.30].

Поява страхування пов'язана з певними, властивими тому періоду труднощами суб'єктивного й об'єктивного характеру. Усвідомлюючи можливість спільного несення ризиків, прагнучи їх обмежити, суспільство виробило спеціальну форму мінімізації ризиків шляхом формування спеціалізованих страхових фондів – кас страхової допомоги особам, які беруть участь у їх формуванні. При цьому було помічено, що чим більше осіб брали участь у формуванні страхових кас, тим істотніший їх захист, тим менше коштів витратить кожен учасник. Таким чином, уже на першому етапі розвитку страхування було закладено фундамент взаємного страхування.

У випадку надання грошової позички для захисту інтересів торговця-страхувальника отримана грошова сума, що у середньому складала 50 і більш відсотків від вартості товару і транспортного засобу, підлягала поверненню позикодавцю-страховику зі сплатою високого відсотка (30 відсотків від виданої суми) тільки за умови успішного завершення поїздки. Розглядаючи механізм подібної фінансової угоди, можна констатувати, що вона, порівняно з традиційною страховою угодою, мала протилежну конструкцію. Так, відповідно до положень чинного законодавства України, обов'язок страховика виплатити страхову суму або страхове відшкодування виникає тільки після настання страхового випадку [Див.: 4, п.3 ст.20].

Розглядаючи подібну практику позичання грошей, можна говорити про те, що у даному випадку торговці-страхувальники одержували кредит, цільовою спрямованістю якого було відшкодування ймовірного збитку. Але подібне формулювання суперечить принципу цільової спрямованості класичного кредиту, оскільки кредит забороняється надавати для покриття збитків господарської діяльності позичальника відповідно до п.21 Положення НБУ «Про кредитування» [5]. Крім цього, принцип зворотності кредитних засобів і відсотків також поставлений під сумнів. У випадку реалізації передбачених сторонами угоди ризиків отримана страхувальником сума і нараховані відсотки поверненню не підлягають.

Особливість формування кас взаємодопомоги на першому етапі розвитку страхування полягала, по-перше, у відсутності механізму регулярного внесення страхових внесків у формовані каси і, по-друге, дані внески здійснювалися, як правило, у натуральних формах з метою формування запасів продукції. Природно, страхування, здійснюване за рахунок мобілізації натуральних запасів, було істотно обмежене рамками їх однорідності. Тому в міру розвитку товарно-грошових відносин така примітивна форма страхування поступила місцем більш прогресивній формі, що відкрила ширші можливості для розвитку страхування, – страхуванню за рахунок сформованих грошових фондів.

У цілому перший етап розвитку страхових відносин, що включає перші давні форми страхування, аж до середньовіччя, характеризувався наявністю трьох конструкцій організації страхових відносин: а) формування спеціальних страхових кас, названих касами взаємодопомоги; б) надання фінансових гарантій; в) надання грошових позичок. Таким чином, відносини щодо страхування, що існують на даному етапі, з юридичної точки зору можна розглядати як різновид суспільних відносин щодо захисту майнових інтересів при настанні певних подій (страхових випадків) за рахунок утворення відособлених фондів (кас), які формуються шляхом внесення учасниками-страхувальниками грошових чи натуральних внесків або шляхом видачі фінансової гарантії, або шляхом надання грошових позичок страхувальнику для покриття збитків у результаті настання страхового випадку.

Розглядаючи розвиток страхових відносин на першому етапі, можна говорити про те, що вже на даному рівні виявляються властиві страхуванню основні функції: а) функція формування спеціального страхового фонду

як плати за несення ризиків; б) компенсаційна функція, спрямована на відшкодування збитку учасників сформованого страхового фонду.

Другий етап становлення страхування – середньовічне страхування – припадає на X-XIV ст.і розглядається як гільдійсько-цехове*. Торгові гільдії, утворені з метою організації спільних торгових експедицій, також характеризувалися наявністю ознак взаємного страхування членів гільдії і їхнього майна від різних зазіхань. Спочатку сторонами страхової угоди ще не обумовлювалися умови і розміри виплат при настанні страхового випадку. Поступово було запроваджено регулярне внесення обумовлених розмірів платежів у страхові фонди, установлений перелік страхових випадків [7, с.29].

Даний етап зв'язаний з обмеженнями, уведеними Римською католицькою церквою стосовно практики позичання грошей як такої, що суперечить принципам Священного Письма**. Намагаючись обійти формальну заборону, торговці-банкіри, що формально виступають у той період страховиками, розробляли інші системи захисту від ризиків, що сприяли появі договорів страхування. Відсотки за позичками, забороненими церквою, було замінено «ціною ризику», що одержала згодом назву страхової премії (від лат. *premiūm* – винагорода). «Ціна ризику», як і страховий платіж у сучасних умовах, установлювалася в залежності від сукупності факторів. Наприклад, при морських перевезеннях вантажів «ціна ризику» залежала від типу корабля, вантажу, тривалості перевезення і багатьох інших умов. Таким чином, можна говорити про те, що у даний період були закладені передумови ведення актуарних розрахунків по страхуванню. Хоча роком народження техніки актуарних розрахунків вважається 1762, зв'язаний з роботами математика Р.Прйса і його попередників Додсона, Галлея, Бернуллі і Ейлера.

Третій етап розвитку страхування припадає на XIV-XVI ст.і характеризується утворенням страхових організацій, прийняттям сукупності кодифікованих актів, що містять комплекс норм, які регулюють здійснення морського страхування. Крім цього, даний етап зв'язаний з появою полісів (1347 р.) як юридичної форми договору страхування.

Традиційно будь-яка додаткова вимога до форми договору об'єктивно приведе до ускладнення й уповільнення процедури укладання договору, і, як правило, пов'язана з додатковими витратами щодо їх оформлення. Але із введенням у практику страхування полісної форми посвідчення угоди спостерігався позитивний ефект, оскільки подібне нововведення сприяло скасуванню складної до того існуючої форми оформлення страхових угод.

Дуже своєрідними були умови, на яких укладалися у той час страхові угоди. Так, розмір страхового відшкодування встановлювався залежно від

* Гільдія (від нім. *Gilde* – корпорація, цех) за середньовіччя у Західній Європі об'єднання купців [6, с.199].

** Декретом папи Григорія IX у 1234 р. було заборонено всі операції, пов'язані з лихварством.

розміру страхової премії, внесеної страхувальником, і при настанні страхового випадку не залежно від завданого збитку складав дворазовий розмір страхового платежу. Подібні умови договору майнового страхування суперечать діючому сьогодні принципу відшкодування збитків у межах реально заподіяного збитку. Сутність даного принципу полягає у тому, що фінансовий стан страхувальника за майновим страхуванням після відшкодування заподіяного збитку має бути таким, як і до настання страхового випадку.

На цьому етапі почали утворюватися організації корпоративного типу, в основному товариства взаємного страхування. Метою створення даних організацій не було одержання прибутку. Вони утворювалися для страхування ризиків своїх членів, виходячи з чого існувала тотожність між членом товариства і страхувальником, а так само страховиком і страхувальником. Подібна організаційно-правова форма мала як свої переваги, так і недоліки, пов'язані з замкнутим колом учасників. Тому поступово страхові товариства втрачали замкнутий характер, виходячи за рамки товариства взаємного страхування шляхом залучення інших осіб. Товариства взаємного страхування трансформувалися у проміжні форми. У цих організаціях поступово виявлялися ознаки, властиві сучасним господарським, в основному, акціонерним товариствам.

Перший правовий документ, що відповідає традиціям класичного права – Морський кодекс, – було прийнято у 1250 р. Додатковий внесок у розширення правової бази судноплавства і морського страхування внесено у 1435 р., коли було опубліковано «Барселонські капітули», що закріплюють у багатьох статтях загальні і спеціальні норми страхової діяльності. Це був Міжнародний кодекс по мореплаванню і страхуванню. Кодекс було перекладено італійською, французькою і німецькою мовами, і він зберігав свою чинність до кінця XVII ст.

Інтенсивний розвиток морського страхування, на наш погляд, можна пояснити не тільки підвищеними ризиками, властивими морським перевезенням, але і необхідністю забезпечення таких перевезень для економічного розвитку і торгового співробітництва держав. Порти поступово ставали центрами торгівлі й економічного життя і були дуже привабливі як джерело прибутків для страховиків. Тому морське страхування за темпами розвитку тривалий час випереджало інші види страхування.

Цей етап – середина XIV ст., також характеризується зародженням інституту перестрахування і появою страхових посередників. Так, з метою підвищення захисту інтересів страхувальника, договір страхування укладався із двома і більше страховиками. Обсяги відповідальності кожного зі страховиків могли бути різні, але чітко закріплювалися в договорі страхування. Таким чином, договір страхування міг бути як двосторонньою, так і багатосторонньою угодою.

Як було зазначено, на даному етапі на страховому ринку з'являється нова категорія учасників страхових відносин – страхові посередники, іменовані куртьє (генеральні агенти).

Четвертий етап розвитку страхування припадає на XVII-XIX ст. і зв'язаний з розвитком підприємницької діяльності, що не могло не впли-

нути на розвиток страхового бізнесу, появу нових видів страхування. Так, на початку XVII ст.у багатьох європейських країнах утворювалися страхові компанії, що уже не обмежувалися рамками морського страхування, завдяки чому перелік видів страхування істотно розширився. Згодом вони почали перетворюватися в комерційні професійні страхові структури, керуючись принципами підприємницької діяльності і діючи з метою одержання прибутку.

Розвиток страхування особливо інтенсивно відбувався на п'ятому етапі – у XX ст. На основі розроблених форм страхування з'являються численні види і підвиди страхування. І дана тенденція продовжує прогресувати.

Узагальнюючи огляд основних етапів розвитку страхування, можемо стверджувати, що страхові відносини сучасного етапу сформувалися під впливом вікового досвіду. Так, спочатку існувало занадто вузьке коло специфічних, в основному, морських ризиків, на випадок реалізації яких укладалися страхові угоди. На перших етапах страхові внески ще не носили регулярного характеру і здійснювалися в основному в натуральній формі. На більш пізніх етапах спектр страхових послуг розширювався за видами і підвидами, з'явилася полюсна форма страхової угоди, утворилися організації, що спеціалізуються на наданні страхових послуг, виникло страхове посередництво, виділилося в окремі форми добровільне й обов'язкове страхування. Перелік пропонованих страхових продуктів поповнився нетрадиційними, навіть екзотичними видами страхування.

Перспективи розвитку страхування несуть у собі значні можливості, поєднані з серйозними труднощами. Подальший розвиток світового ринку страхових послуг перебуває в залежності від збалансованості факторів економічного, політичного, законодавчого, структурного, соціального характеру. Основна мета державної політики бачиться у створенні сприятливих умов для адаптації досвіду розвинутих ринків страхування. Пріоритетні напрямки діяльності страхових компаній, на нашу думку, зв'язані з нарощуванням статутних капіталів, ефективністю здійснюваних інвестиційних проектів і диверсифікації грошових фондів, орієнтацією на укладання довгострокових договорів страхування і розширення асортименту страхових послуг, комплексністю надаваного страхового захисту, співробітництвом страховиків.

Список літератури: 1. Суворов Д.В. Становление страхования // Финансы. 1997. № 12. 2. Новицкий И.Б. Римское право. М., 1998. 3. Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования. М., 1947. 4. Закон України «Про страхування» від 04.10.2001 // Урядовий кур'єр. 07.11.01.5. Положення НБУ «Про кредитування». Затв. постановою правління НБУ № 246 28.09.95 р.// Державний інформаційний бюллетень про приватизацію. 1996. 6. Словник іншомовних слів. К., 1985. 7. Базилевич В.В. Базилевич К.С. Страхова справа. К., 1999.

Надійшла до редколегії 16.05.02